

28. Про державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 р. // ВВР. – 1992. – № 2. – Ст. 5.
29. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 р. // ВВР. – 1992. – № 9. – Ст. 108.
30. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 р. // ВВР. – 2003. – № 27. – Ст. 208.
31. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. // ВВР. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
32. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. // ВВР. – 1992. – № 9. – Ст. 106.
33. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. // ВВР. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
34. Про Воєнну доктрину України: Указ Президента України від 15 червня 2004 р. // Офіційний вісник. – 2004. – № 30. – Ст. 2005.
35. Ковальський В.С., Козинцев І.П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. – К., 2005.

Надійшла до редакції 14.03.2011

БИКОВ О.М., кандидат юридичних наук
(Інститут законодавства
Верховної Ради України)

УДК 342.731

СВОБОДА СОВІСТІ ТА СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Досліджено співвідношення понять «свобода совісті» та «свобода віросповідання». На підставі аналізу нормативних актів, наукової літератури вітчизняних та іноземних учених стосовно поняття і змісту свободи совісті та віросповідання сформульовано їх авторські визначення.

Ключові слова: совість, віросповідання, свобода совісті, свобода віросповідання

Исследуются проблемы соотношения понятий «свобода совести» и «свобода вероисповедания». На основании анализа нормативных актов, научной литературы отечественных и зарубежных ученых, которая касается понятия и содержания свободы совести и вероисповедания, сформулированы их авторские определения.

Ключевые слова: совесть, вероисповедание, свобода совести, свобода вероисповедания

In the article the problem of correlation of the terms «freedom of conscience» and «religious freedom» is developed. On the base of the analysis of the regulations, the scientific literature of domestic and foreign authors, which concerns the concept and content of freedom of conscience and religion, the authors' definitions are formulated.

Keywords: conscience, religion, freedom of conscience, religious freedom

На сучасному етапі розвитку суспільно-політичних відносин в Україні, що включає в себе інтенсивні зміни в духовній сфері життя суспільства, а також процеси відродження релігійної активності населення, особливий науковий інтерес становлять питання, пов'язані з удосконаленням відносин у сфері реалізації права на свободу совісті та віросповідання.

Визначаючи право на свободу світогляду і віросповідання одними з найголовніших свобод людини, що прямо передбачено у Конституції України, наша держава зробила забезпечення цього права одним із пріоритетних завдань своєї діяльності. Відповідно до положень ст. 9 Конвенції про захист прав і основних свобод людини «свобода думки, совісті й релігії є однією з підвалин «демократичного суспільства». Ця свобода, в своєму релігійному вимірі, є одним із тих життєво важливих елементів, які формують ідентичність віруючої людини з її уявленням про життя. Водночас вона є цінним скарбом для атеїстів, агностиків, скептиків та байдужих» [1].

У цьому аспекті удосконалення розуміння співвідношення понять «свобода совісті» та «свобода віросповідання» є дуже актуальним. Адже чітке усвідомлення природи, змісту й сутності цих понять, удосконалення їх співвідношення між собою дає змогу більш глибоко пізнати особливості релігійних відносин та сприяє формуванню демократичних засад існування суспільства.

Виходячи із вищезазначеного, метою написання даної статті є з'ясування сутності понять «свобода совісті» та «свобода віросповідання», а також визначення співвідношення цих понять.

Проблеми свободи совісті та свободи віросповідання в їх багатоаспектності знаходять своє всебічне розкриття в науковому доробку таких учених у галузях конституційного права, теорії та історії права, релігієзнавства, як Ю.В. Александров, С.С. Алексєєв, В.М. Баранов, М.Ю. Бабій, В.В. Волошин, М.Г. Кіріченко, А.М. Колодний, І.М. Компанієць, С.Я. Лихова, П.П. Мінка, М.І. Одинцов, П.М. Рабинович, Ф.М. Рудинський, М.В. Палій, В.Д. Сорокін, В.Г. Стрекозов, І.І. Сидорчук, В.Д. Фучеджи, Ю.Ю. Фісун, Л.В. Ярмол тощо.

Не зменшуючи значимості цих робіт, зазначимо, що й досі залишається актуальною проблема співвідношення понять «свобода совісті» та «свобода віросповідання». Адже за останні двадцять років помітно зріс рівень, поліаспектність наукового осмислення означених термінів.

Відповідно до ст. 35 Конституції України «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [2]. Здійснення права на свободу світогляду й віросповідання може бути обмежено, за Конституцією України, лише законом в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. закріплено, що кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання [3].

У міжнародних актах із прав людини зміст поняття «свобода совісті», або як воно ще зустрічається в українських перекладах юридичних правозахисних документів – «свобода сумління», розкривається за допомогою декількох термінів. Так, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Декларація ООН про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, Паризька хартія для нової Європи, Конвенція про захист прав і основних свобод людини проголошують свободу думки, совісті, релігії, переконань, сповідання.

З аналізу цих законодавчих актів вбачається ототожнення свободи совісті та свободи віросповідання, при цьому перша розуміється переважно як свобода віросповідання. Для підтвердження чи спростування зазначеного, а також для визначення основних рис співвідношення понять «свобода совісті» та «свобода віросповідання» розглянемо наукові погляди на їх визначення та з'ясуємо їх зміст.

Як зазначає П.П. Мінка, основним для розкриття змісту свободи совісті є, власне, поняття «совість» [4, с. 24]. За визначенням В.І. Даля, «совість – це моральне почуття людини, внутрішнє усвідомлення добра і зла, тайник душі, в якому відкликається схвалення чи засудження кожного вчинку» [5, с. 256]. Тим самим совість виявляється у здатності особи здійснювати моральний самоконтроль і самооцінку, нести відповідальність за свої погляди і вчинки перед іншими людьми та суспільством. Однак на підставі дослідження наукової та іншої літератури можна зробити висновок, що зміст свободи совісті не включає безпосередньо лише поняття совісті.

Свободу совісті у наукових джерелах, як правило, розглядають у двох значеннях: широкому та вузькому. При цьому у вузькому значенні свобода совісті розкривається через ставленням людини до релігійного й атеїстичного світоглядів, а у широкому – дослідники виходять за релігійні межі, охоплюючи всю сферу духовного, світоглядного буття людини.

Так, у вузькому значенні свободу совісті розглядає словник-довідник із релігієзнавства. У ньому під свободою совісті розуміється «право людини на свободу мати, приймати, змінювати релігійні вірування за власним бажанням, вільно висловлювати їх, додержуватися релігійної культури, брати участь у роботі релігійних організацій, або не бути віруючою і вільно висловлювати свої переконання» [6, с. 318].

В.Н. Савельєв також підкреслює, що свобода совісті пов'язана із ставленням людини до релігійного й атеїстичного світоглядів, визначаючи її як забезпечення у суспільстві таких демократичних прав і свобод, які реально гарантують особі вільний вибір між релігійним і атеїстичним світоглядом та можливість проявити свої переконання у суспільстві [7, с. 97]. На думку А.М. Колодного, свобода совісті розглядається законодавством як особисте право людини ві-

льно й незалежно визначати своє ставлення до релігії. Він не припускає встановлення обов'язкових переконань і світогляду, будь-якого примусу під час визначення громадянами свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії [8, с. 325].

Г.Р. Гольст та Ф.М. Рудинський, визначаючи поняття права на свободу совісті, характеризують її у взаємозв'язку трьох елементів права: 1) права сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної; 2) права відправляти релігійний культ; 3) права вести атеїстичну пропаганду [9, с. 32]. Н.П. Гаєва також зазначає, що право на свободу совісті передбачає такі елементи, як право сповідувати будь-яку релігію, право не сповідувати жодної релігії, право відправляти релігійні культу, право вести атеїстичну пропаганду [10, с. 7].

У широкому розумінні свобода совісті як одна з найважливіших і невід'ємних свобод людини й загальнолюдська соціальна й духовна цінність є конкретним виявом свободи людини в суспільстві, важливим етичним і правовим принципом забезпечення суверенності її буття, одночасно виступаючи релігієзнавчою категорією [4, с. 28]. Так, на думку С. Дністрянського, свобода совісті є одним із найважливіших суб'єктивних прав людини. Реалізація громадянами свого конституційного права на свободу совісті не може нікого обмежувати у здійсненні своїх особистих чи інших прав, так само як і звільняти від виконання громадянських обов'язків [10, с. 183].

Свобода совісті – це можливість безперешкодного вибору світогляду у сфері духовного життя, вираження релігійних і атеїстичних поглядів і, нарешті, свобода релігії, що передбачає вчинення релігійних обрядів, богослужінь, свободу церкви [11, с. 13].

На думку М.О. Кривича, свобода совісті – це атрибут особистості, її право бути самою собою, бути автором як свого самовизначення, так і самоствердження [12, с. 30]. Також широко розуміють свободу совісті Ю.М. Бабій та Ю.П. Зуєв, які підкреслюють, що свобода совісті – це широкий спектр особистих переконань людини у філософській, політичній, морально-етичній, естетичній та інших сферах життя [13, с. 567].

На нашу думку, незважаючи на більшість визначень, які свободу совісті характеризують як сам процес релігійного вибору, у правовому аспекті її не можна ототожнювати лише з самим процесом, оскільки справжнє духовне самовизначення та обрання релігії відбувається лише тоді, коли його не спричинили якісь зовнішні сили або спонукальні чинники. Свобода совісті людини охоплює сфери її духовного життя і включає в себе низку окремих можливостей, зокрема, свободу вираження думок, переконань, віри, їх реалізації тощо.

Необхідно зазначити, що в процесі історичного розвитку суспільства погляди на основні поняття, які досліджуються у цій статті, змінювалися. Так, з цього приводу П.П. Мінка пише, що «спочатку свобода совісті означала віротерпимість, тобто право сповідати будь-яку іншу релігію поряд із пануючою. Надалі, у процесі історичного розвитку, в результаті демократизації суспільства даний термін став означати свободу віросповідання (право обрання та зміни релігії) та свободу атеїзму (право не сповідувати жодної релігії (віровчення)» [4, с. 26]. У цьому контексті Архімандрит Кирил у своєму виступі на «круглому столі» «Свобода совісті та відродження гуманізму», який був проведений 1990 р., щодо історичного походження свободи совісті відзначав зв'язок свободи совісті з буржуазною французькою революцією XIX ст. Він наголошував, що на той час «свобода совісті трактувалася як звільнення від ідеологічної монополії в духовній сфері католицької церкви на Заході та безпосередньо термін із цього контексту перейшов у радянське законодавство після соціалістичної революції. Звідси і певна розпливчастість, умовність самого терміна. Його первинне значення не відповідає дійсності, з якою ми зустрічаємось у повсякденному житті» [15, с. 73].

Соціальні та економічні зміни, що відбулися за останні десятиріччя у житті України, зумовили перехід від поняття «свобода совісті» до більш вузькоспеціальних термінів. На підтвердження цього можна зазначити, що на відміну від ст.50 Конституції УРСР 1978 р., у ст.35 Конституції України міститься формулювання дещо іншого змісту: як основне поняття замість поняття «свобода совісті», що використовувалося до цього часу, використовується саме термін «свобода віросповідання».

Щодо свободи віросповідання, то словник-довідник із релігієзнавства визначає термін «віросповідання» двозначно: по-перше, як належність людини до певної релігії, церкви, конфесії, релігійного напрямку; по-друге, як релігійне об'єднання, що має своє віровчення, культ, ор-

ганізацію [6, с. 82].

На думку П.М. Рабиновича, свобода віросповідання є можливістю вільного вибору об'єкта віри, який не можна попередньо обмежувати формальними властивостями, рамками [16, с. 179]. В.В. Ключков зазначає, що свобода віросповідання, постаючи однією з важливих складових структури свободи совісті, «стосується того, що є благом людського духу, в першу чергу всього того, що стосується вільного функціонування релігії» [17, с. 56].

Свобода віросповідання як загальносоціальне (природне) право людини, є можливістю людини вчиняти певні дії або утримуватися від їх вчинення, за допомогою чого об'єктивується її віровизнання. Це можливість людини вчиняти такі діяння, за допомогою яких приймаються, змінюються та сповідаються релігійні або інші переконання. Можливість сповідання віри у будь-що – ось засаднича, стрижнева ідея коментованого припису [18, с. 142].

Свобода віросповідання (обрання чи зміна релігії пов'язана з вірою людини) включає в себе такі елементи: право сповідувати віровчення тієї чи іншої релігії, право відправляти релігійний культ та право утворювати релігійну організацію чи входити до утвореної раніше (але при цьому слід зазначити, що релігійна організація має право з певних причин відмовити людині у відправленні релігійного культу та «членстві»), також вона встановлює правила входу до її ієрархічної системи) [4, с. 26].

Досить цікавою є думка С.Я. Лихової, яка звертає увагу на те, що поняття «свобода віросповідання» є більш широким за змістом, ніж релігійні права, та вказує на те, що значення визнання цієї свободи державою полягає у встановленні системи правових гарантій його забезпечення [19, с. 306].

Отже, можна виділити такі характерні риси поняття «свобода віросповідання»: 1) можливість певної поведінки; 2) суб'єктивне право особи, яким вона може розпоряджатися на власний розсуд; 3) включає в себе право сповідувати віровчення тієї чи іншої релігії, право відправляти релігійний культ та право утворювати релігійну організацію чи входити до утвореної раніше організації; 4) гарантування Конституцією та законодавством України; 5) забезпечення державою шляхом встановлення певної відповідальності за її порушення.

Підбиваючи підсумок вищевикладеному, ми вважаємо, що у релігієзнавчому та правовому дискурсі категорії «свобода совісті» й «свобода віросповідання» не є тотожними, вони співвідносяться як загальне й складова частина. Свобода совісті є однією із складових людської особистості, її вільною внутрішньою здатністю до осмислення різноманітних світоглядних поглядів, насамперед релігійних, та полягає у здійсненні безпримусового вибору щодо них та реалізації їх у власних життєвих поглядах.

Водночас як правова категорія свобода совісті є сукупністю встановлених, гарантованих та забезпечених державою прав громадян на віросповідання, атеїзм та інші вільні світоглядні погляди.

Свобода совісті охоплює широке поле свого вияву в контексті духовного буття людини. Це передусім свобода самовизначення та самореалізації в системі конкретних культурних світоглядних (зокрема й релігійних та атеїстичних) координат. Це свобода вибору, дотримання будь-яких світоглядних, етичних, релігійних доктрин, політичних, філософських вчень або зміни їх. Це, врешті-решт, і свобода думки людини у світоглядній площині її вибору. Поняття «свобода віросповідання» входить у структуру категорії «свобода совісті» як важливий її компонент.

На нашу думку, свобода віросповідання включає такі елементи: право сповідувати віровчення; право на релігійну освіту; право виховувати дітей в дусі віровчення тієї чи іншої релігії; право відправляти релігійний культ; право утворювати релігійну організацію чи входити до утвореної раніше; право бути священнослужителем; право релігійної пропаганди (місіонерство).

Список використаної літератури:

1. Kokkinakis v. Greece, 260-A Eur. Ct. H.R. (ser. A) 17, § 31 (1993).
2. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. // ВВР УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
4. Мінка П.П. Теоретико-правова природа поняття «свобода совісті» // Право і суспільство. – 2009. – № 3. – С. 23-28.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1980. – Т. 4.
6. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства. – К., 2004.

7. Савельев В.Н. Свобода совести: история и теория. – М., 1991.
8. Історія релігії в Україні: Навч. посібник / За ред. А. Колодного, П.Л. Яроцького. – К., 1999.
9. Гольст Г.Р., Рудинский Ф.М. Свобода совести как правовой институт // Советское государство и право. – 1981. – № 9. – С. 30-38.
10. Гаевая Н.П. Советское законодательство о свободе совести. – К., 1988.
11. Савчак А.В. Конституційні права і свободи людини в поглядах Станіслава Дністрянського // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – № 39. – С. 181-186.
12. Рудинский Ф.М., Шапиро М.А. Свобода совести и религия: международно-правовые пакты и национальное законодательство // Государство и право. – 1992. – № 5. – С. 11-20.
13. Кривич М.О. Правові гарантії свободи совісті в Україні // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 402: Правознавство. – Чернівці, 2007. – С. 30-36.
14. Академічне релігієзнавство: Підруч. / Ред. А.М. Колодний. – К., 2000.
15. Свобода совести и возрождение гуманизма: Круглый стол // Коммунист. – 1990. – № 3. – С. 69-80.
16. Рабинович П. Право людини на свободу віровизнання та проблеми його державного забезпечення // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні: Матер. міжнар. наук. конф. – К., 1996. – С. 179-183.
17. Ключков В.В. Религия, государство, право. – М., 1978.
18. Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Х.; К., 2003.
19. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монограф. – К., 2006.

Надійшла до редакції 14.03.2011

РАДЧЕНКО О.І., кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.137

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

Висвітлено актуальні питання адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС. Основну увагу зосереджено на дослідженні нормативного забезпечення процесу адаптації, визначенні його основних етапів і напрямів. Проаналізовано нормотворчу діяльність вищих органів державної влади у сфері євроінтеграції України та рівень взаємодії між ними.

Ключові слова: адаптація законодавства, євроінтеграція, конвенція, хартія, Європейський Союз, ратифікація, імплементація, національне законодавство

Рассматриваются актуальные вопросы адаптации отечественного законодательства к законодательству ЕС. Основное внимание уделяется исследованию нормативного обеспечения процесса адаптации, определению его основных этапов и направлений. Анализируется нормотворческая деятельность высших органов государственной власти в сфере евроинтеграции Украины и уровень взаимодействия между ними.

Ключевые слова: адаптация законодательства, евроинтеграция, конвенция, хартия, Европейский Союз, ратификация, имплементация, национальное законодательство

The article is devoted to consideration of pressing questions of adaptation of the domestic legislation to EU legislation. The basic attention is given research of standard provision of process of adaptation, determination of its basic stages and directions. It is analyzed law-making activity of the supreme bodies of the government in sphere of euro integration of Ukraine and interaction level between them.

Keywords: legislation adaptation, euro integration, the convention, a charter, the European Union, ratification, implementation, the national legislation

Починаючи з моменту набуття нашою країною незалежності Україна вустами посадових осіб вищих органів державної влади постійно й наполегливо наголошує на бажанні долучитися до європейських та євроатлантичних структур як стратегічного напрямку свого розвитку в найближчій перспективі.

Одразу після проголошення на офіційному рівні вищим керівництвом України курсу на євроінтеграцію постала проблема адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу (ЄС). Адже однією з основних умов набуття країною членства в Європейському Союзі є саме розв'язання питання синхронізації національного законодавства із загальноєвропейським.

